

דרשוני וחיו - נכל התורה כולה*

בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר: "כה אמר ה' לבית ישראל, דרשוני וחיו". מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אימא דרשוני בכל התורה כולה!! אלא בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר: "צדיק באמונתו יחיה". (מכות כד, א)

איך אמור בית המדרש להגיב על שיטות הלימוד המחקריות המתפשטות בעולם הלימוד? שיטות המחקר האקדמיות משתלבות בחשיבה המדעית הכללית, אך ספוגות ברוח של חול וביחס שאין בו בהכרח יראת קודש כלפי מקורותינו. יש מקרבים ויש מרחקים, יש מתעלמים ויש נכנעים. לליבונה של סוגיה זו, על סיכוייה, על סיכוייה ועל דרכי ההתמודדות עמם, מוקדש מאמר זה. לקחתי לי למורה ולמאירת דרך את משנת הראי"ה, ובכל עניין לה זכות הבכורה.

בשום מקום, לא מבקש מאמר זה לטעון כי לימודי המחקר מגלים את 'האמת' ולימוד התורה לא ייכון בלעדם. כמו כן, אקווה, ששום אדם לא יחשדני במיעוט אהבה ללימוד הישיבתי המקובל. אך בשעה שבה מוטל פקפוק בעצם ההיתר והערך של חיבור העולמות, חייבים אנו להדגיש את אפשרות החיבור, את ערכה ואת התקווה הגלומה בה.

ועוד אוסיף כפתיחה: היבטים שונים של סוגיה זו כבר עלו על שולחנם של מלכים. ובעומדי בשער הסוגיה הזו, יודע אני כי איני כדאי להכניס ראשי בין ההרים הגדולים, אך תורה היא וללמוד אני צריך. רק תפילה בלבי: שלא יארע דבר תקלה על ידי וישמחו בי...

* עלי לציין כי עם סיום כתיבת המאמר נתברר לי שהוא אינו אלא מבוא ראשוני המצריך פירוט רב, והוא אף חסר תחומים שונים שהתעוררו בסוגיה זו בזמן האחרון (כמו סוגיית הענווה כלפי גדולי הדורות וגיבורי המקרא, גובהו של התנ"ך ועוד). גם הנחות היסוד הקשורות למצבו העכשווי של הציבור הדתי-לאומי מבחינה תרבותית ורוחנית, ראויות לבירור מקיף, כמו גם תכניה של האמונה הלא פשטנית עליה נרמז במאמר וכן מגוון ההשלכות העולות מנושאים אלו על ענייני החינוך.

1. ראה את השימוש שעושה הרב קוק בפסוק זה: 'דרשוני וחיו' באגרות ראי"ה ח"ב עמ' קכה. דברים אלו שבאגרת הזו הינם מנגינת הרקע לכל המאמר.

2. הבלעתי בו גם מדבריהם של חכמי תורה נוספים, אלו שמאמר זה מקבלם ומאמצם אל לבו ואף אלו שהוא בורר לעצמו דרך אחרת מדרכם.

א. לימוד תורה מתוך אמונה

אין ספק, כי היסוד לכל לימוד תורני הוא הבסיס האמוני. יהודי הנאמן לתורת ישראל, בבואו ללמוד אותה יעשה זאת מתוך 'ברכה בתורה תחילה': מתוך אמונתו (מהר"ל, תפארת ישראל עמ' ב-ג). על כן, גם הבירור שייערך במאמר זה, יצא רק מנקודת מוצא זו. ללא התשתית הערכית, שיש בה יראת שמים ונכונות למלא את הצו התורני, עלול הלימוד להתהפך ללומדו לְסָם המוות (תענית ז, א).

כדי להעמיד נכונה את הגבולות וכדי לדעת מהם תחומי ההתנגשות בין המחקר (החילוני) לבין דרך האמונה יש להשיב תשובה מדויקת לשאלה: מהי האמונה הראויה ללומד התורה? באילו הנחות הנוגעות ללימוד היא מחייבת את הלומד? במה יובחן לימודו של המאמין מן הלימוד היוצא מנקודת מוצא חילונית?

1. אמונה בדבר ה'

יסוד יסודות האמונה הוא: בתורה - שבכתב ושבועל-פה - בא לידי ביטוי דבר ה' ורצונו בפנייתו אל האדם. דומה כי העיקר, הראוי לשימו כמבוא ללימוד, ממוצה בדברי הרב קוק באגרתו לר' משה זיידל:

הבסיס של היהדות הוא הראשית והאחרית, וגופי תורה, שהם ראשית כל פשטי תורה שבכתב בייחוד, עומדים ומשתלמים הם מלשד הראשית והאחרית גם יחד². הראשית היא העריגה האלהית וכל השאיפות הרוחניות העדינות קשורות לעריגה עליונה זו בקשר של קיימא ובעילוייה הן מתעלות. והאחרית, סידור החיים המעשיים וההסתכלות העולמית הפנימית המיוחדת לישראל, שהיא צריכה המון מעשים, מצוות ומנהגים מיוחדים, המשתלשלים מתוך השורש הכביר העליון של הראשית, מקבלים ממנו השפעה ומשפיעים ג"כ עליו. המסורת בכללה מביעה אמת גדולה המיוסדת על חיבור הראשית עם האחרית.

(אגרות ראה ח"ב עמ' קיט)

שמא ראוי להוסיף, כמבוא ובסיס לכל לימוד, גם:

עסק של קביעות והרגל של חנוך יפה באהבת הדעת, אהבת ישראל, אהבת תורה ואהבת שמים.

(מאמרי הראיה עמ' 12)

עם זאת חשוב להדגיש: נקודת המוצא האמונית אינה בהכרח פשטנית. היא לא באה לכלוא את הגיונו של הלומד במסגרת מקובעת ומצומצמת. אדרבה, היא מבקשת להרחיבו אל מעבר למה שלימוד 'לא אמוני' מסוגל להציע. אך היא גם כוללת, במחשבתה ובהגיונה, את יסודן של הצעות ה'לא אמוניות' והיא מולידה מהם העמקה וחידוש בתוככי הלימוד האמוני.

2. משהו על היסטוריה ואמונה

אחד מן הנושאים היותר ראויים לבירור, בסוגיה זו, הוא היחס שבין האמונה לבין האמת ההיסטורית של האירועים המוזכרים במקרא. עיקרון אחד ראוי לענ"ד להיות מודגש: התפיסה האמונית של התורה אינה תלויה בהיסטוריות שלה! כאשר מתגלה התנגשות בין מסקנות של מחקרים שונים לבין התיאור ההיסטורי

3. דייק: פשטי תורה סופגים את משמעותם ואת הפירוש המדויק שלהם מתוך הראשית והאחרית, ולא שהאחרית, וודאי לא הראשית, נבנית מתוך המשמעות הלשונית הפשוטה. על כך ראה בהמשך הפרק.

של התורה, אין חובה לדבוק בהיסטוריות התורנית⁴. דבר זה מדגיש הרב קוק בהזדמנויות רבות. לדעתו, דווקא התנגשויות אלו מכריחים את המעיין לחשוף את פנימיותה ואמיתותה של התורה ביתר שאת, כדבר שאינו מוטל בין הכתבים ההיסטוריים, אלא בהרצאת הרעיונות הפנימיים:

מפני שאין זה כלל עיקר של תורה לספר לנו עובדות פשוטות ומעשים שהיו. העיקר הוא התוך החסברה הפנימית שבהעניינים. וזה יתרומם עוד יותר בכל מקום שנמצא כוח סותר, שאנו מתעודדים להתגבר על ידו⁵.
(אגרות ראייה ח"א עמ' קסג)

דווקא האמונה העליונה מצריכה הליכה, לא אל השגור על הלשון, אלא אל התוכן הפנימי. ולעיתים דווקא מי שהאמונה אינה שגורה לו, ממילא אינו נתפס למשמעויות מילוליות ומחשבתו פתוחה, דווקא הוא קרוב יותר לאורחא דמהימנותא:

יש כפירה שהיא כהודאה, והודאה שהיא ככפירה.

כיצד? מודה אדם שהתורה היא מן השמים, אבל אותם השמים מצטיירים אצלו בצורות כל כך משונות, עד שלא נשאר בה מן האמונה האמיתית מאומה⁶.

וכפירה שהיא כהודאה, כיצד? כופר אדם בתורה מן השמים, אבל כפירתו מיוסדת רק על אותה הקליטה שקלט מן הציור של צורת השמים אשר במוחות המלאים מחשבות הבל ותהו, והוא אומר: התורה יש לה מקור יותר נעלה מזה. ומתחיל למצוא יסודה מגדולת רוח האדם, מעומק המוסר ורום החכמה שלו - אף על פי שעדיין לא הגיע בזה למרכז האמת - מכל מקום כפירה זו, כהודאה היא חשובה, והיא הולכת ומתקרבת להודאת אמונת אומן. ודור תהפוכות כזה, הוא נדרש גם כן למעליותא. ותורה מן השמים - משל הוא על כל כללי ופרטי האמונות, ביחש של מאמר מבטאי שלהן אל תמציתם הפנימי, שהוא העיקר המבוקש באמונה.

המשפט האחרון מבקש להציע לפנינו את התפיסה הבאה: היות שעיקרה של האמונה הוא בתמצית הפנימית שלה, יתכן שלעיתים ייווצר פער בין ניסוחי האמונה בלשונם הפשוטה לבין התוכן הפנימי כפי שהוגה אותו המאמין⁷.

יש להוסיף את המובן מאליו, שאין בכל דברים אלו כדי לתת העדפה אפרורית וגמורה דווקא לתפיסת

4. עיי שמונה קבצים ו, קמא: "וצדקו כל החזיונות העתיקים, אף שהיו כהים מצד המבט ההיסטורי, אבל מלאי אור מצד המבט הרוחני היותר מתעלה". וע"ע שמונה קבצים א, תקצד.

הערת העורך (ע. א.): ועיי מאמרו של הרב מיכאל אברהם: "מיתוס ואמת היסטורית, על ידעיה הפנימי וההיסטוריונים החדשים" (צהר י), ובהערתנו בסוף המאמר שם.

5. ועיי גם אגרות ראייה ח"ב עמ' קיט.

6. שכן השמים מצטיירים ככתובת טכנית, ואמיתות הופעתה של התורה האלהית קשורה להיסטוריות של האירוע ולא לתוכנה הפנימי של התורה. מעניין להזכיר בהקשר זה את הרמב"ם שמבחין בין תורה אלהית לכזו שאינה מאת ה' בקריטריונים של תוכן ולא בקריטריונים היסטוריים. עיי מו"נ ח"ב סוף פרק מ.

7. עיי שמונה קבצים ד, ב.

המציאות ההיסטורית⁸ או הטבעית⁹ המקובלת בעולמם של חוקרים ומדענים, ולהזניח את הספור הפשוט העולה מן המקראות. כל כוונת הדברים היא לעורר את המחשבה לדבר ההפרדה ואי התלות בין צדקתה של תורה ותכניה האמיתיים לבין ההיסטוריות של העובדות המתוארות בה¹⁰.

3. אמונה, רגישות טקסטואלית ורגישות מוסרית

על רקע האמור בתת-הפרק הקודם, יש להדגיש נקודה חשובה עוד יותר. נקודת המוצא האמונית ללימודה של תורה, כשם שאינה מחייבת אימוץ של תפיסה היסטורית מסוימת, כך אינה אמורה לחסום את אופן הקריאה והלימוד של פרשיות התורה בשם טיעונים ערכיים או אמוניים. היעלה על הדעת כי 'אמיתה של תורה' תדרוש לבטל את אפשרות ההבחנה בהבדלים שבין פרק א' לפרק ב' של ספר בראשית, בשם אחדות מקורה הא-להי? האין לבחון את ההבדלים, לא רק בשמות של הקב"ה¹¹, אלא גם בכלל תיאורי הבריאה¹²? האם קדושתה של תורה שוללת העלאת שאלות על מעשיו של יעקב אבינו לצורך לקיחת הברכות מעשו, דבר שיש בו, לכל הפחות לכאורה, משום שקר ורמאות? האם היא מחייבת את הלומד להיות אדיש לדמעתו של עשו?...?

אין לשאלות אלו מאומה עם סירוס התורה על ידי מבקריה החיצוניים. החובה לעיין בתורה ולהבין את מסריה מוטלת גם על נאמני רוחה! לעיתים עולה חשש, כי קדושתה של תורה תמנע מללמוד את מה שמציעה התורה במפורש, בשם היותה א-להית ואמיתית¹³.

ב. היש ערך בהישגים של הלימוד המחקרי?

הרב קוק, בשעתו, הבין את הצורך בעריכת שינוי בסדרי הלימוד. הוא מזהה שהמחלות הרוחניות של הדור קשורות, בין השאר, גם לחסכים בתחומים שונים של הלימוד המסורתי¹⁴. מתוך כך הוא קרא לשינויים,

8. ראה למשל את האפשרות שמעלה ח' חפץ ביחס להיסטוריה של בית שני בתוך 'מגדים' יד, עמ' 147-78.
9. עיי' אגרות ראייה ח"א עמ' קסד, שם נראה כי הרב קוק מבקש דווקא לשמר את הפרשנות הפשוטה של התורה. ועיי' עמ' מח-מט.
10. מעין מפעלו של הרמב"ם המבקש לנתק בין שאלת בריאת העולם או קדמותו לבין היסוד של קיומו של הקב"ה. עיי' מורה נבוכים א, עא (עמ' קכג-קכד בהוצאת הרב קאפח). וראה עד כמה רווחת הבחנה זו אצל חוקרים שעסקו בסוגיה: א' בן תור, "ארכיאולוגיה, מקרא, היסטוריה" ("הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא", עמ' 18), דברים נחרצים במידת תמימותם); י' הופמן, "היסטוריה, מיתוס ופוליטיקה" (שם עמ' 33. במאמרו - בירור נרחב בדבר היחס שבין השקפת החוקר לתוצאות חקירתו); ע' מזר, "דברים על הזיקה בין הארכיאולוגיה של ארץ ישראל לחקר ההיסטוריה של תקופת המקרא", (שם עמ' 97 - הבחנתו של אחד העם בין אמת היסטורית לאמת ארכיאולוגית); ועוד. שעליו כבר עמדו חכמים הראשונים. עיי' פירוש רש"י לבראשית וגם בתורה שלמה (לרב מ' כשר) ח"ב, בראשית פרק ב, אותיות כג-פד.
11. עיי' למשל בהערותיו של הגרי"ד סולובייצ'יק בספרו "איש האמונה" עמ' 14-13 ובהמשך.
12. והז"ל שתמיד משמשים לנו מדד לדרך הראויה לליבון דברי תורה הלא הם מעירים הערות מחכימות הן ביחס למעשיו של יעקב (תנחומא ויצא יא) והן ביחס לדמעתו של עשו (ילקוט שמעוני תולדות קטו).
13. ראה למשל את האיגרת החריפה (והנוראה!) עם הביקורת הקשה על נוהל לימוד התורה בזמנו: אגרות ראייה ח"ב עמ' קכג-קכה.
- 14.

הכוללים גם לימודים שמטרתם הכשרת התלמיד לעמוד במלחמת החיים: הן במובנה המצומצם (רכישת שפה או מקצוע לפרנסתו) והן במובן הרחב והרוחני (היכולת להעמיד תורה חיה במציאות החברתית התרבותית של זמנו).

1. הדיון עם בעל 'דורות ראשונים'

סביב עניין זה הוא ניהל בירור נוקב עם הרב י"א הלוי בעל 'דורות ראשונים'¹⁵. בירור זה מתפרס על פני תחומים שהם מעבר לענייניו של מאמר זה, אך יש בו נתח חשוב העוסק בסדרי הלימוד והתחדשותם¹⁶. בהקשר זה, הרב קוק אמנם מודה לרב י"א הלוי, כי בדרכי החינוך הראויים בארץ ישראל אין צורך לחקות את אירופה¹⁷, על סדרי לימודיה; אולם מגמתו הכללית של הרב, היא הצורך בהתחדשות. מגמתו של הרב קוק אינה לצמצם ולקיים את הישן אלא לחדש ולהרחיב יותר ממה שהרב י"א הלוי היה מוכן. בין החידושים שהרב קוק דורש להוסיף לדרכי הלימוד הישיבתיות: תורה שיש בה מענה לצורכי הדור, רענונות ובריאות ושמחה, עיסוק בצד ההיסטורי של התורה ותשומת לגישה הביקורתית (אגרות ראייה ח"א, עמ' קפח):

כלומר, להכניס רוח חיים בתוך הגיון התורה באופן חזק כזה, שיוכל לעמוד בפני סערת הזמן, ולהגדיל את הכמות ואת האיכות של לימוד התורה, להרגיל את התלמידים ללמוד גם מקצועות אשר כפי ההרגל הישן לא היה להם עסק עמו, כמו שימת הלב להצד ההיסטורי והביקורתי, אשר חטפו אותו בזרוע מהרסים

15. יחסיו של הרב קוק עם הרב י"א הלוי ראויים לליבון מפורט. נראה שהרב תלה בו תקוות יתירות שלא מומשו ביחס לאפשרות שיתוף הפעולה ביניהם. אי מימושן של התקוות קשור לאוריינטציה של מאבק מול חיפוש שלום (ראה אגרות ראייה ח"א עמ' קסח), אך גם עקב שמרנותו של הרב י"א הלוי (עיין שם). ביטוי משמעותי לביקורת על שמרנות זו מציע הרב קוק באיגרת לרב מאיר בר אילן (שם ח"ב עמ' כ). באיגרת זו הוא מעלה על נס את הדברים הטובים שישנם גם בספרים הפגומים מבחינה אמונית (ז). יחד עם זאת הוא מבקר את ספריו של הרב י"א הלוי (ושל ההיסטוריון יעבץ) בכך שהם נגועים במגמתיות (ז), והאמת אהובה מכל.

ניתן להבחין בין עמדתו של הרב קוק הרואה בכוחו של בית הדין לדרוש את התורה ולחדש הלכה, על פי המאורעות המשתנים (אגרות ראייה ח"א עמ' קג, אוצרות ראייה ח"ב עמ' 929-932) לבין תפיסתו של הרב י"א הלוי בדבר טיבן של הדרשות שאינן אלא לסמוך על הקבלה הידועה (עיין: דורות ראשונים א, ה, עמ' רמד). עמדתו של הרב י"א הלוי מעמידה אמנם את מסורת ההלכה על קרקע יציבה אך תתקשה לעמוד בפני הביקורת העולה מפשוטם של מקורות חז"ל רבים, ובפני התביעה להתחדשות התורה והיענותה לאתגרי הדורות.

הערות המערכת: בעניין זה, עי' מאמרו של הרב שלמה אישון "ההלכה בחברה משתנה" 'צהר' י"ב. גם בתחום זה חלק נכבד של הבירור נוגע למשקל שיש להעניק לעיסוק בתחום הרוחני של התורה: הלכות האמונה והרגש. גם בתחום זה לא עוסק המאמר.

17. בלשונו של הרב, 'אירופה' הוא שם נרדף לתרבות, למודרניות ולסמכות (המוצדקת או הלא מוצדקת) בעינייני אלו. החל מטיבם של ארונות, דרך נורמות של אסתטיות וכלה במילה התרבותית והערכית.

ומחריבים, עד אשר קם כ"ג¹⁸ להושיע את חכמת ישראל ביחש להצד הראשון בייחוד¹⁹, וכדרכה של תורה, כל אשר יוסיף לעבוד במקצוע זה, החדש כמעט אצל חכמי תורה האמיתיים, כן יוסיף להניח מקום לאחרים לשוטט ולהרבות הדעת.

וחדוש כזה איננו עלול בשום אופן להשכיח את התורה. חלילה, ולעשות את הרבנים לאינם יודעים אותה, ואת היראים, המושפעים מרוח קדוש זה, לאינם-יהודים יותר מיהודים²⁰, כי אם להרחיב את השכל. להגדיל את החריפות ואת הבקיאות, לחבב את התורה, לרומם את הנשמה הישראלית ולגרש את כל רוח זר, אותו שהוא כרקב לבית יעקב, על ידי רוממות הנפש, הבאה מידיעת גדולת ערכה של תורה וכוחה האלהי, המתגלה דווקא על ידי כל היקפה, "מי ימלל גבורות ד' ישמיע כל תהלתו"... "עלינו להישמר מאד מדרכים חדשים", אומר כ"ג. ואני הנני אומר בבטחה, שכבודו יודה, שיותר הועיל הוא למצב היהדות בספריו ההיסטוריים, אע"פ שביחש של כל המתברים שוקדי תורה הלך בדרכים חדשים, ממה שהועילו לנו כמה מתברים אחרים, שנתנו לנו עוד חידושים ופולפולים על פי הדרכים הישנים²¹.

באופן כללי, דרכו של הרב קוק, כפי שלימד פעמים רבות, היא להתמודד עם התופעות שיש בהן התנגדות אל הקודש, למצות מתוכן את הטוב והנעלה, לסנן ולא להתחמק מהתמודדות. כל התחמקות על אף כל הרווחים שהיא תוליד, מולידה אתה גם חולשה.

טבע הצורה הרוחנית, במקום שהיא פוגשת במכשול על דרכה מאיזו הופעה רוחנית אחרת המנגדתה, הוא: אם תטה את הדרך בשביל האחרונה, אז אף שתישאר בצביונה ותחזיק מעמד, מכל מקום לא תמלט מאיזה פגיעה ורפיון; אבל אם תסול לפנייה מסילה חדשה, ע"י השפעתה של הצורה המנגדת ובעזרתה, אז יוסיף לה הכוח המנגד עצמה, עד שתעמוד על ידו על נקודה יותר גבוהה ומזהירה ותצא בזר ניצחון חדש בעיקר מטרתה ויסוד חייה: ואחר שהשתמשה בכוח המתנגד, אם תמצא את לבבה ישר להרסו יעלה בידה על נקלה. (מאמרי הראי"ה עמ' 19)

דרך ההתמודדות החיובית אותה הוא מציע (מסילה חדשה, תוספת עוצמה על ידי הכוח המנגד, עמידה על נקודה יותר מזהירה וכו') עומדת ביסוד האמור במאמר זה.

לעניין זה היבטים נוספים הנוגעים לאופיו הרוחני של הלומד ולמסוגלות התרבותית שלו. כיום, רבים לומדי התורה שהתעלמות מהישגי עולם המחקר לא תיחשב אצלם רק פגיעה במלאות של ידיעת התורה, אלא גם שקר נפשי ופיצול רוחני שמעקר את כל מרחב החיים הדתיים. כך בזמנו כותב הרב קוק ביומנו:

מי שדעתו רחבה, ועומד הוא להכניס את כל המון הרעיונות המשוטטים בעולם אליו, למתקם ולהחזירם לטובה, כשדעתו מצטמצמת, על ידי עצמו, או על ידי איזה השפעה, ואפילו כשתהיה טובה מצד עצמה,

18. - כבוד גדלו או כבוד גאונו. הכוונה לרב י"א הלוי עצמו שבחיבוריו 'זורות ראשונים' העמיד דרך הרצאה היסטורית חלופית לדרכם של חוקרי זמנו; דרך שיש בה הצלה רבה יותר לאמינות המסורת היהודית ולכבודה.

19. הצד ההיסטורי. מסתבר שבצד השני (הצד הביקורתי) כולל הרב קוק את כל מה שמכונה כיום פילולוגיה או ביקורת הטקסט.

20. כפי שטען כפי הנראה הרב י"א הלוי ביחס לתוכניותיו של הרב קוק. ראה אגרות הרב י"א הלוי.

21. ועי' באיגרת הקודמת (שם עמ' קסט).

כגון שקורא ספרים או שומע דברי תורה ומוסר מאנשים כאלה שלא באו למידה זו של הרחבה, אז כל אותם אוצרות החיים שבאלו הרעיונות, הנדרשים לבוא מן החוץ פנימה. הם נשארים בחוץ בלא כניסה ובלא תיקון הם מעוררים יללה ועצבות גדולה וחשכה נופלת על העובד המשיג²².

(שמונה קבצים ו, ב)

גם מזווית המבט החינוכית יש להעיר כי הוראת התורה ללא התייחסות לתכני התרבות ודרכי החשיבה המדעיות עלולה ליצור נתק שיקשה על הנחלתה של התורה לבני הדור הבא²³. דומה שכל זה הוא בכלל הערתו של הרב בפנייתו לתלמידי החכמים שבדור 'לדרוש את ה':

...עם הגברת עז התורה, הרחבת החכמה העולמית לפי האפשרי מוכרחת היא. אם אי אפשר לו לכל בן תורה להיות חכם רשמי בכל מקצועות המדעים, אבל אפשר לו להיות איש יודע את המצב הכללי של החכמות בעולם ואת פעולתן על החיים; למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהיטיבו. אמנם לא רק בחכמות המפרנסות רק את המחשבה יסיפק לאדם להכיר על ידן את התורה. התורה תכלול גם כן וביותר את הרגשות, את הלח הפנימי והעצמי של החיים, שלהכירו יפה צריך שלא יהיו זרים לאדם גם כל רגשות החיים ההווים בעולם... (אדר היקר עמ' קכט)

2. ערכו של המחקר 'החילוני'

אולם לאחר דברי האמת והשלום הללו יש מקום לבחון באופן מתון מה ראוי להיות היחס של לומד התורה האמוני כלפי שיטות המחקר שנקודות המוצא שלהם אל כתיבי הקודש אינן אמוניות. מה היחס אל השיטה, ומהי התגובה הראויה לגילויים ששיטות מחקר אלו חושפות ביחס למקרא וביחס לספרות חז"ל? האם מפני שאין אנו יכולים לקבל, ואנו שוללים מכול וכול את נקודות המוצא, עלינו גם להתעלם מן הבריורים שנעשו בתחום זה? האם על פי הגישה האמונית, באמת אין כל ערך למחקר אקדמי בספרות המקרא? המחשבה, כי ללימוד שנקודת המוצא שלו, ביחס לתורה, היא חילונית, אין כל ערך - אינה צודקת. המחקר החילוני עשוי לחשוף גילויים בתחום הגיאוגרפיה המקראית או ההיסטוריה שלה²⁴. הוא עשוי לגלות הערות חשובות ביחס ללשון התורה ולמשמעות מילותיה²⁵. הוא יכול לחשוף תבניות ספרותיות בעלות ערך ומעמד במבנה הספור המקראי²⁶.

22. ע"י שם בסעיף בו מציע הרב קוק גם פיתרון למצוקה. פתרון הכולל נטילת העוז של אמונה התמימה והסגורה מבחינה תרבותית ויצרפה אל עולמו החפץ הרמוניה שלמה.

23. ע"י במאמרו של י' קפלון, "בחור יוצא מן הכלל", על הנוער ה"דתי-לאומי" שלנו, בזיקה למצבם הנפשי-רוחני האמיתי של מחנכיו (בתוך חוברת בשם ה"ל, עמ' 1-19).

24. ראה את דבריו של י' אליצור, "השכלה גבוהה בעלת צביון דתי כיצד?" ("חינוך האדם וייעודו" עמ' סט ע), הרואה במחקר הגיאוגרפי תחום שתרומתו מרובה וסכנותיו האמוניות אפסיות. וראה גם את דבריו החריפים ותקיפים יותר במאמרו "אמונה ומדע בפרשנות המקרא, עקרונות תחומים ומגמות" ("אמונה, דת ומדע", עמ' קכג-קמ).

וע"י גם בתביעתו של הרב קוק (אגרות ראייה ח"ב עמ' קפא) להעמיד פרק מבואי לכל סדר ולתושבע"פ בכלל הבוחן את: 'שמות כל המקומות שהוזכרו, וכן האישים והעובדות ההיסטוריות, פתרונם המדויק, בירור ערכיהם הגיאוגרפיים וההיסטוריים'.

חכמי התורה הנאמנים יכולים לעשות בתגליות אלו שימוש רב. הפרשנות החילונית פותחת בפניהם צוהר, מגוונת בפניהם את אפשרויות ההבנה של התורה בבואם לגלות את דבר ה'. השיפת דבר ה' עשויה לעמוד על תשתית יותר מוצקה, להתפרש ליותר גוונים, ולהיות נשמעת ליותר אוזניים, אם תיקח בחשבון את גילוייו של 'מדע המקרא'²⁷.

בסעיפים הבאים יפורטו שני תחומים שבהם המחקר החילוני עשוי לתרום תרומה של ממש ללימוד התורה הטהור והכשר.

3. מבואות

אחת מתביעותיו הקבועות של הרב קוק, ביחס ליצירות התורניות הנחוצות לדור, הוא מבואות לחלקיה השונים של התורה²⁸. הוא ראה ביצירת מבואות לחלקיה השונים של התורה²⁹ 'עבודת קודש', 'שימת עין למרחקים' ופעולה המעוררת את הרוח לקידוש שם שמים! הוא קרא לבעלי הנשמות הכלליות לעסוק במבואות - בבירור מפתחות לכל עניין נשגב.

הרב קוק ראה ביצירה ספרותית זו צורך הדור. דור הרגיל אם על פי התפתחות נפשו ואם על פי דרכי לימודו להתבונן בפרט מתוך הכלל יבקש להיכנס לעולמה של תורה בדיוק מן הדלת הזו - מן המבט הכולל המכין מצע לכל עיון ממוקד ומיוחד.

מי שסוקר את ההתפתחות של יצירת ספרות המבואות במאה השנים שעברו, יגלה כי רובה ככולה נוצרה

25. אלפי הערות לשוניות פרטיות משובצות בדברי פרשנים ישנים כחדשים. מאות מאמרים המעלים פנינים בתחום זה נכתבו בשנים האחרונות. על תפקידו של חקר הלשון (הפנימי וההשוואתי) ראה אצל מ' רוטנברג, "כללי תחביר נעלמים של לשון המקרא", בעיקר במבוא עמ' 13-16 ודוגמאות רבות בספר עצמו, ולעומתו ראה במבוא לספרו של ש' קווגוט, "המקרא בין תחביר לפרשנות" עמ' 15-19 (בעיקר עמ' 19).

26. ראה פועלו של הרב ברויאר. על שיטתו, ראה למשל בספרו "פרקי מועדות" עמ' 11-22. וראה עוד את מגוון המאמרים המתחדשים בשנים האחרונות הנוטלים מן המחקר את כלי הניתוח הספרותיים שלו ומגלים באמצעותם פנינים יקרות בפשוטו של מקרא למשל במרחב מאמרים ב'מגדים' (בטאון לענייני מקרא, תשמ"ו-תשס"ב) או לאחרונה בספרו של הרב א' סמט ועוד רבים.

27. משל למה הדבר דומה: לחוקר המבקש לעמוד על המבנה של מכונית משוכללת. אין הוא מבין כלל את תפקידה של המכונית (לנוע ולהעביר נוסעים ממקום למקום). אבל עבודתו הדקדקנית תספק מידע ביחס לגודל, לצורה, לחלקים וליחס ביניהם. אי הבנתו את תכלית המכונית, יתכן ותוליד אותו למסקנות מצחיקות על טיב מושא מחקרו, אך הוא עשוי לגלות פרטים שנעלמים מעיני מי שמבין את התכלית ופחות מודע לפרטים החלקיים. עבודתו של החוקר עשויה להיות יקרת ערך בעיני מי שמבין את תכליתן של המכוניות. בין עיצובה של המכונית לבין תכליתה יש מתאם. עמידה על הצורה החיצונית רומזת לתוכן הפנימי ומסוגלת להעשיר אותו. מה נאה תלמיד חכם המסוגל לתאר את כל הרצף מן התכלית הפנימית אל העיצוב החיצוני.

28. עי' למשל אורות הקדש חלק ג עמ' יט, ובהרחבה רבה בגנזי הראי"ה עמ' 154-5. וע"ע אגרות ראייה ח"ב עמ' קפ-קפב, ושם עמ' רסד.

29. הפך מ'למדנות קטנה'.

בעולם האקדמי-מחקרי. דומה כי סודה של התופעה קשור למשמעת המתודית של הדיסציפלינה האקדמית. אף שבשיטה זו יש בלא ספק יש יסודות המערערים על דרכי השיח האמוני (התייחסות לכך - בפרק ג), הלא אי אפשר להתעלם מן העושר והשערים שהיא פותחת לעולמה של תורה. לא זכינו שאת המבואות הללו ייצרו אנשי בית המדרש המובהקים, אך המציאות היא שמי שמבקש מבוא לתורה שבכתב, כמו גם לזו שבעל-פה, לספרות הפילוסופית שלנו, כמו לספרות הקבלה או החסידות, אינו פונה לספרות בית המדרש אלא לספרות האקדמית. הוא עושה זאת, לא בגלל העדפה של מחקרי גויים, אלא משום שספרות של מבואות, כיצירה של בית מדרש, כלל אינה קיימת במציאות! הרב הנזיר חזה לפני למעלה מ-80 שנה התפתחות בעייתית זו. חזונו, ביחס לישיבה המרכזית, היה להשיב ימים כקדם, שבהם המכללה על הלימודים החילוניים שבה משמשת בסיס והכנה ללימודים הא-להיים (נזיר אחיו עמ' רעז). לדעתו:

אם הישיבה המרכזית תצמצם את חוג לימודיה, יש לחוש, כי המכללה החילונית שברשותה מדעי הטבע, תפתח גם כוחות רוחניים עבריים ברוח חילוני, ויהיה הקרע בנשמה הישראלית³⁰.
בדברים אלו יש קריאה גדולה שלא לשים חיץ בין עולם לעולם. מתוך הרצון הגדול של הגדלת הקודש וטהרתו ראוי להעמיד את שיטות המחקר בתוככי היכל ה' על מנת להעצים את כוחה של דרך התורה ועל מנת לקרבה להישגיה הרוחניים הגדולים: תחיית רוח הנבואה (דברי הרב הנזיר שם). לימודים אלו חייבים לכלול, לדעתו, לא רק את תולדות האמונה הישראלית לדורותיה (כולל הפילוסופיה האשכנזית שכלפיה הביע הרב קוק הסתייגות - שם עמ' רעו, רפ) אלא גם את ביקורת המקרא (!) מתוך מגמה לבקרה ולהעמיד את לימוד המקרא על רוח הנבואה!

4. לימוד משווה

היש מקום לשבץ בלימוד התורה גם עיון משווה לתרבויות אחרות או שיטות משפט חילופיות? היש מקום לעיין בספרות העוסקת בעניין ולהשתמש בהישגים המדעיים בתחומים אלו? דומה כי התשובה היא חיובית: אם הרמב"ם טוען שלא עמד על טעמן של הרבה ממצוות התורה, עד אשר עמד על שטות ה'צאבה' והשקפותיהם (מור"ג ג, כט, עמ' שמב במהדורת הרב קאפח), ואם הרב קוק מבאר את ענייני המלחמות שבתורה על רקע ההבנה שהשכנים כולם בני אותו זמן היו זאבי ערב (אגרות ראייה ח"א עמ' ק), מדוע לא יעמדו לומדי תורה בני זמנינו ויבארו את חוקי התורה תוך השוואה לחוקי חמורבי? מדוע לא יראו ויבליטו את מעלתה של התורה, את מעלת חוקיה דווקא מתוך השוואה זו?³¹
מובן שלימוד מצוות התורה מתקיים תוך אמון ואמונה שמצוות ה' הם, אך אם למוחנו הדל תובלט נבדלותן ומעלתן דווקא בדרך ההשוואה - היש בכך גנות? האין גישה זו בכלל הדרכת חז"ל (ברכות יט, ב): "לעולם

30. גם הרב קוק עמד על הצורך בהיערכות מול חשש דומה בהקמת הישיבה המרכזית: אגרות ראייה ח"ד עמ' קלו.

31. מספר מאמרים השוואתיים נכתבו ברוח זו. ראה למשל מ' גרינברג, "הנחות יסוד של החוק הפלילי במקרא", (תורה נדרשת" עמ' 13-37. וראה את מחקרו המקיף של מ' ויינפלד, "משפט וצדקה בישראל ובעמים", ובמיוחד במבוא הממצה את מסקנות המחקר (עמ' 9-7, 4-3, 1).

ישתדל אדם לצאת לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא לקראת מלכי אומות העולם שאם יזכה יבחיין³²?

לכך יש לצרף את העובדה שבתוכנית לשיבה המרכזית אותה הציע הרב הנזיר, לפני הרב קוק מופיע בפרק התלמוד גם (נזיר אחיו ח"ג עמ' רעט):

שיטת המשפט התלמודי בהשוואה משפט הרומי.

על פי עדותו של הנזיר, לאחר שעייין הרב קוק עיון מתון וממושך בתוכנית חיווה את דעתו עליה במילים הבאות (שם עמ' רעו):

אילו הייתי אני מחבר תכנית, היתה גם כן כמותה³³.

ואכן בתוכניתו למבוא לסדר נזיקין³⁴ מציע הרב את הרכיבים הבאים:

לחקור גם על העבודה החיצונית, כשל הנכרים, הקראים, ולברר את המקום שהלכו בו לפי תומם בדרך ישרה ומקום המעדת רגליהם.

יש להוסיף, שהרב קוק עצמו בהתמודדו עם שאלה זו, של דמיון בין דברים המצויים בתורה לבין תופעות שנתגלו בתורות המזרח הקדום, לא שולל זיקה של קשר ביניהם:

אם על רקע מקורות נבואיים שקדמו למתן תורה, אם על רקע תכונתה של הנבואה להתנהג עם האדם כפי טבעו. לכן, נקבעו אותם מנהגים אנושיים, שקדמו למתן תורה, שאוהו כמוסריים וכבעלי פוטנציאל של השתלבות בתורת הנצח, והם שובצו בתורת ה'.

(אדר היקר עמ' מב) אמנם, ראוי להדגיש שלשונו של הרב קוק כוללת גם את הרמיזה שהדמיון הנראה לעין, בין התורה למקבילותיה, נתלה בהשערות הפורחות באוויר (שם). אולם דומני, שעיקר כוונתו ביקורתו היא למסקנות של כפירה הנלוות באורח מתמיד למחקרים מסוג זה; מסקנות שהרב גורס כי טיעונים פשוטים של שכל ישר יכולים לבטלם. יש להדגיש, הביטול אינו מתייחס לעצמותן של התופעות, ולענ"ד גם לא ביחס לעצם טענת השוויון או אפשרות ההשוואה, אלא למסקנות הכפירה הנלוות - ביטול מקורה הא-להי של תורתנו.

ג. הסכנות

1. סכנת המסקנות - הבעיה הגלויה

הגישה הביקורתית, הפתוחה, על פי הצהרתה, בדרך מחקרה ובמסקנותיה האפשריות, מולידה תוצרים שאינם עולים בקנה אחד עם המסורת הצרופה. תוצאותיה עלולות לשלול את האמונות המסורתיות ולקלקל את היסודות המזינים, אצל האדם הדתי, את גישתו למקרא כמקודש ואל ספרות חז"ל כמייצגת את דבר

32. ע"י היטב בעין אי"ה ברכות ח"ב עמ' 373.

33. הוא הביע הסתייגות מן המגמה לכלול בסדר הלימוד גם את הפילוסופיה האשכנזית (עמ' רעו-רעז). יש להעיר כי גם בתוכנית שנרשמה על ידי הרב קוק, "השיבה המרכזית העולמית בירושלים" (מאמרי הראי"ה, עמ' 65-62), אין הוא כולל פילוסופיה אשכנזית, לימוד השוואתי (וביקורת של) ביקורת המקרא, ואף לא לימודים מקצועיים כמו בוטניקה ואסטרונומיה (המופיעים בתוכניתו של הנזיר שם, נזיר אחיו עמ' רפ). אמנם התכנית במאמרי הראי"ה מפורטת פחות ועוסקת בעיקר בכללים. יתכן שההבדלים נובעים גם מן המכותבים השונים.

34. אגרות ראי"ה ח"ב עמ' קפב.

ה'. מסקנות אלו מולידות בין השאר פקפוק בדבר ההבנה הנכונה של מוסרי המסורת והצבעה על הפער שבין ה'פשוט' לבין הפרשנות המסורתית. הצבעה על תהליכים של שינוי במסורת סביב התרחשויות בתחום התרבות האנושית וחיי החברה שלה, עלולות להפקיע מן המאמין הדתי את אופייה הסמכותי של התורה³⁵. אולם, בעיה זו, דווקא בגלל חריפותה ובגלל ההתנגשות החזיתית והמפורשת שלה עם המסורת האמונית, היא הבעיה היותר קלה להתמודדות³⁶. היכולת להצביע על קצרים בדרך החשיבה הביקורתית - כמו גם היכולת לפרש את המסורת באופן שתוכנה יעלה בקנה אחד עם המסקנות המחקריות - שתינה נחשבות דרך המלך ביישובן של סתירות שבין מדע היהדות לבין מסורתה³⁷. הבעיה החמורה יותר היא הבעיה המובלעת - בעיית השפה.

2. בעיית השפה

הלימוד האקדמי משתדל לנתק בין הלומד לבין נושא למידתו. לדידו, הזדהות בין החוקר לבין תחום מחקרו, תקלקל את השורה. החוקר מבקש להעמיד עצמו כשופט (המורם מעל נושא חקירתו) ביחס לתחום אותו הוא חוקר. גישה לימודית זו הפוכה מדרך הלימוד המסורתית, הדורשת הזדהות של הלומד עם תוכן למידתו³⁸, ורואה את המקורות ואת האישים המתוארים בהם (במקרא, בחז"ל ובהמשך הדורות) כגדולים ונשואי הערצה שעל הלומד לקבל את דבריהם בענווה³⁹. נקודת המוצא של המחקר, בגישתו אל מקצועות התורה השונים כברי ניתוח על פי גישתו, היא שספרות זו ניתנת להיות מנותחת כיצירה תרבותית אנושית⁴⁰. נקודת

35. שכן אם לא הקב"ה נתן את התורה, ומה שכתוב בתנ"ך אינו מסירה מדוייקת של דבריו, ואם פרשנות התורה שבעל-פה נתעוותה סביב פערים בין תקופות, ומה שפירשו פירשו מתוך זמנם ומקומם ולא מתוך זיקה מוחלטת לדבר ה' - הלא אין לראות בכל המקורות המקודשים אלא אוסף של דברי חכמה ופולקלור עתיקים שהקשר בינם לבין חייו של המאמין כאן ועכשיו מקריים בהחלט. עי' גם בהערה קצרה בעניין זה של הרב ויינברג (הובאה אצל הרב ד' שפרבר, "על הליטימיזם והצורך בשיטות מדעיות לשם הבנה נכונה של סוגיות התלמוד", בתוך: בד"ד 6, עמ' 21).

36. יש לעיין בניסוחיו של הרב קוק בהתייחסו לסתירות מסוג זה: "דקדוקי עניות של מחשבות שטחיות, שסתירותיהן כבר נתבררו ונתלבנו למדי" - אדר היקר עמוד מב, "או העבותות של דמיונות שווא" אגרות ראה ח"ב עמ' קיט.

37. לתחום זה שייכת למשל יצירתו של הרב י"א הלוי המתמודד עם גישות היסטוריות ביחס לעולמה של היהדות שלא עולות בקנה אחד עם המקורות. הוא עורך את התמודדותו בין על ידי הצעת חלופות פרשניות לעובדות או לטקסטים בין על ידי משיכת המסורת לנתיב שיוכל לקיימה אל מול הביקורת. דוגמאות מסוגיה שכנה: מדע מול אמונה, ניתן לראות בגישתו של הרב קוק באגרות ראה ח"א עמ' קה, קסג-קסד, המדגיש את כיוון הפרשנות הפנימית העולה בקנה אחד עם המסקנות המדעיות. זאת לעומת גישת האדמו"ר מליובביץ' המדגיש את הפקפוק בדרך הסקת המסקנות המדעיות, הנ"ל, "גיאופיזיקה או אמונה" ("תורה ומדע" עמ' 33-23) מקורן של שתי הגישות אצל ריה"ל, כוזרי א, סג-סז. ועי' גם בשיחות הרב צבי יהודה: "אמונה ומדע", עמ' 1-2, המבחין בהבנה דומה. ובכל הסוגיה ראה אצל ש' רוינברג "תורה ומדע בהגות היהודית החדשה".

38. "תורה דיליה": קידושין לא, א.

39. "אם ראשונים כמלאכים...": שבת קיב, א.

מוצא זו הפוכה מדרכו של הלומד המסורתי. תהא אשר תהא תפיסתו בדבר מקורו הא־להי של המקרא, במידה והוא אוחז בגישה זו, חייבת היא להקרין על דרך לימודו⁴¹. ראיית התורה כיצירה אנושית לא תוכל לעלות בקנה אחד עם נטייה זו. אף הרב קוק, בהתייחסו לזרמים הפילוסופיים של זמנו, הטיל ביקורת דומה ועמד על הקלוקל שיעלה מעירוב מחקר מדעי בתחומי הקודש, עקב זווית המבט העקרונית שלו, המקררת את חוס האמונה והמנתקת את ההרמוניה של חיי הקודש לנתחים ברי מחקר:

בתקופות האחרונות מובלטת היא ביותר המחלה של ייבוש לשד הקודש, מה שהוא מצד אחד שלמות טכנית ליצירות הפילוסופיות, העומדות בשביל כך בחוגן העצמי, ומצד שני הוא חיסרון פנימי גדול בכל מעמקי החיים של המגמה הפילוסופית⁴²...

סקירת החול, החפצה לעמוד בצבינה האוטונומי בלבדה, גרמה בתור פעולה חוזרת על סקירת הקודש את חפץ התבודדותה...

בישראל, כשהוא שוחה עם הזרם הכללי ואיננו עומד על אפיו, הרי התוכן המבודד מביא לו קטיגוריא גדולה ואי-נורמליות רוחנית עזיזה, המהרסת את התנום העתיק, מפקפקת את התקרה האיתנה של הבנין המעשי ומכה את הזיו של אור הרעיון הגדול האורח בכל עז מדור דורים בנשמתה האיתנה.

(אגרות ראייה ח"ג עמ' יג)

נקודות מוצא אלו המזינות את אופן ואופק ההתדיינות בלימוד המחקרי-אקדמי יוצרות שפה של לימוד ושפה של תרבות שהנחות יסוד אלו בלועות בתוכה. התרגלותו של הלומד לשפה, מפנימה אצלו את הנחות היסוד הבלועות בה, לעתים גם בלי מודעות לדינמיקה של התהליך. השפה המחולקת ביחס לתורה ולימודה היא הקושי הגדול והסיכון הכבד שקיים בהזדקקות לדרכי המחקר בלימוד התורה⁴³ ובהוראתה⁴⁴. שכן השפה יש בה כוח לקבוע את הגבולות, לעצב את המחשבה ולהגדיר את הערכים⁴⁵. הפערה⁴⁶ שבין השפה האמונית וערכיה לבין השפה המחקרית והנחותיה הוא תהומי⁴⁷. והמבקש לשמר את

40. תמצית הפערים ופתח למשמעותם הרוחנית ראה אצל מ' כהנא, "מחקר התלמוד באוניברסיטה והלימוד המסורתי ביישיבה" ("בחבלי מסורת ותמורה", עמ' 115). בנוסח שונה ובתיאור הבעייתיות ראה הרב מ' ברויאר, "לימוד פשוטו של מקרא, סכנות וסיכויים" ("המקרא ואנחנו" עמ' 155).

41. לתיאורה של התופעה אצל מי שעוסק במחקר דווקא ראה א' סימון, "לדרכה של המחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר אילן", ("דעות" גליון מט, עמ' 234). "אמונה באל והיותו נותן התורה קודמת לחקירה ומשפיעה עליה". מזווית אחרת חוזר סימון לסוגיה של נקודת המוצא בויכוח עם ז' הרצוג. ראה א' סימון, "ארכאולוגיה פוסט-מקראית ומסוט-ציונית" ("הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא" עמ' 135-136).

42. הבחנה דומה מופיעה בשמונה קבצים א, קנג.

43. עמד על בעיה זו בחריפות ובהחירות הרב צבי ישראל טאן, "צדיק באמונתו יחיה" החל מעמ' לו.

44. דומה כי בעיקר ביחס לבעיות אלו אנו מוצאים אצל הרב קוק הסתייגות מעיסוק בתחומים שמחוץ לגבול ישראל ותורת אמת שלו. עי' גנאי ראי"ה עמ' 144: "יש לפעמים למנוע מעסקי ידיעות חיצוניות וחילוניות כי היכי דלא ליטרדו את הנפש מההתקשרות הפנימית שלה באריגתה את התוכנים העליונים של הקודש". וכן באורות האמונה עמוד 15: "מהרשעה ודעותיה, אין לקחת שום עזר וסיוע, אפילו בדברים הטובים שבה מהרעיונות הנראים ומסכימים להתוכן הטוב. והקודש שנמצאים באוצרה, צריכים להיזהר, הארס המתדבק טמון הוא בעומק התוכי שבכל הגה מחשבה והרגשה שממקור משחת זה הם יוצאים". ויש להאריך בעניין זה וביישוב הנטיות השונות בדברי הרב קוק.

אמונתו ואת שפתה לא ימסור את נפשו ואת לשונו לשלטון זר⁴⁶. ומה עליו לעשות? על מנת להתגבר על מכשולים אלו יש צורך בהיערכות מקיפה. היערכות זו מחייבת בירור בפני עצמו. כראשי פרקים להתמודדות יש לציין את ההיבטים הבאים:

1. ראשית, מודעות לבעיה עשויה להפיג את המובלעות ואת הטשטוש של תהליך אובדן השפה האמונית.

45. על השפה כבונה את החכמה עי' דרשות הראי"ה לימים נוראים עמ' ח: "כי באמת כל החכמה תלוי' בדיבור והשלם בדיבור על האמת הוא מגיע לחכמה".

46. אף שביחס לעומקו של הפער ניתן להצביע על צמצומים שונים וגשרים מתווכים, שכן טיבה המדויק של האמונה, קבלתה ולו החלקית את הסייגים הרציונליים או הנטורליסטיים, כמו גם טיבו של המחקר ותחומו עשויים (או עלולים) לטשטש את נחרצותו של הפער. אולם בשל העיסוק הכללי בנושא הרי שביחס לזרם המרכזי הפער הוא אכן תהומי. לסוגיה עצמה התייחסתי במאמר אחר 'טיבן של האמונות ביהדות - דיון מתוך פרספקטיבה היסטורית והתמודדות עכשווית' (עדיין לא פורסם).

47. עי' בהערתו המחכימה של ג' ברעלי "על תלמוד תורה שחולן" (בתוך "אלפיים" גיליון 18, עמ' 9 ואילך) המעלה טיעון דומה ביחס למציאות הפוכה. על פי גישתו, אדם שאינו מאמין - כופר - לא יכול ללמוד תורה! שכן בלימוד התורה (בדרך המסורתית) בלועות הנחות ואמונות הקושרות את הלימוד אל זיקת האדם לא-להים ואל המחויבות לשמירת המצוות (הראשית והאחרית); דבר שלא עולה בקנה אחד עם השקפת עולמו של 'כופר אמיתי'.

48. יש צורך להבהיר כי בעיית השפה מתעוררת לא רק מתוך עיסוק במדעי היהדות אלא גם מתוך עיסוק במדע בכלל ובמדעי החברה והרוח בפרט. הספרות או הסוציולוגיה, הפסיכולוגיה או ההיסטוריה, תדרושנה מן הקונה את שפתן לאמץ את תפיסתן גם כאשר יקרב אל הקודש ללמוד תורה. המחשבה, כי ניתן לבדד את לימודי הקודש משאר המדעים ומן התפיסה המדעית הכוללת, לא עומדת במבחן העיקרון - השפה, ולא במבחן המציאות החינוכית התרבותית של צעירי דורנו.

כשלימודי החול נרכשים ברמה טובה, הם מקנים לאדם מתודה של חשיבה, צורה של ניתוח, משקפיים להתבוננות על המציאות ועל החיים. הרעיון שהאדם בהיכנסו אל הקודש יחלוץ מעל רגלי מחשבתו את המנעולים הלימודיים הללו, את כל צורות ההתבוננות הזו ויהגה בתורה בדרך שונה לחלוטין היא לא מציאותית, לא ממשית ואינני משוכנע שהיא ראויה, ואכמ"ל.

יש להוסיף, כי אותם ביטויים של הצורך לשמר את חיוניות התוכן הישראלי בדעת האמונה ולהיזהר שלא יתערב עמו זר, אותם ביטויים עצמם, מזכיר הרב קוק ביחס להכרת העולם (אורות הקדש ח"ב עמ' שט):

"ההבדל שבין הכרת העולם בתור חזיון ריק... ובין הכרתו בעומק המילוי והישות ההווייתית, תלוי בגודל העליה העצמותית של הנשמה. וכשנעמיק בדבר, נמצא, שכל משאת נפש חיצונה, כל חכמי הגוים וכל מלכותם, כל מה שהוא עומד בהכרתו ועומק חשקת עצמיותו מחוץ להספגה של העוצם, האור המלא כל, המרום מכל, מקור אור עליון, אשר תחתית הדרגתו היא ההבטאה של אור אין סוף - הוא הכל באמת חזון שווא ומקסם כזב, שאין פדות לאדם ממנו כי אם בריחה מוחלטת מכל משא של ישות כוזבה, כדי לבוא להמנוחה הנכספת של האפסיות האמיתית. והמנוס אל הישות האמיתית, אל החיים במנוחת האמת שלהם, אינו כי אם בעומק עליונות זו, שאמונת ישראל, רוחו, נשמתו, שאיפתו, מדעו, וכל תקוותו, וכל תקוות עולמים בו נתונה...". הזהירות מן המבט הרחוק מן הקודש מחויבת, לא רק בלימודי הקדש, אלא גם בהתבוננות בעולמו של הקב"ה ובלמודי מדעיו.

ההכרה בסכנה והעירנות ביחס לתהליכים ההכרתיים והנפשיים, תקשה על רציפות התהליך ותעכב ואולי אף תמנע את אובדנה של השפה האמונית.

2. שנית, אתגר ההתמודדות והעיכול של מפגש התרבויות, מחייב אמונה גדולה שאינה בהכרח היסטורית. אמונה זו תהא מסוגלת לקפל בתוכה את ההתפתחויות התרבותיות ולכלול את 'כל השינויים בהשוואה נצחית'. יש מספר הערות בסיסיות לקו מחשבה זה במשנת הרב קוק⁴⁹; אולם זו משימה שעיקרה עוד לפנינו⁵⁰. בנוסף לכך, כדי שלא תיכנע שפת האמונה לתרבות הסובבת, יחד עם המעורבות והקליטה מעולם המחקר, יש להגביר את עצמתה של השפה האמונית. יש לעגן בכל רובדי המחשבה, כולל השפה המחקרית, את הלגיטימציה ואת החובה לבצר לאמונה - לשפתה ולהווייתה - אוטונומיה בלתי תלויה, בחיי המאמין החוקר⁵¹. דומה משימה זו היא משימתם של תלמידי החכמים גדולים: לבור את המוץ מן התבן, לסנן את העושר במידע ובתכנים הנחשף בדרכי החקירה ולהוליכו אל בית המדרש ואל עולם האמונה.

התוצר שייולד יוכל להיות פיתוח היכולת לדבר בשפות שונות⁵², או היווצרותה של שפה אמונית חדשה שהפנימה בקרבה את מה שמצאה בעולם התרבותי והמדעי סביבה (תוך סינונם והרטבתם בלחלוחית של קדושה). שפה זו תוכל ליצור רצף בין הביאורים בתורה ההולכים על דרך התפיסה האנושית אל התכנים העמוקים של האמונה הדתית⁵³.

שפה אמונית זו היא ציפייטנו ותקוות גאולתנו⁵⁴.

49. דוגמא מקומית מופיעה בשמונה קבצים (ו, קמא). ועי' בביאורו של הרב זצ"ל את יסוד התפיסה בתורה שבעל פה באורות התורה (א, א). תפיסה הממשיכה את קו המחשבה הרווח בעולם החסידי כמו למשל אצל ר' צדוק הכהן מלובלין. ועי' כוארי (ג, לט-מא, ובעיקר מא). ומכיוון עקרוני אחר, עי' שמונה קבצים א, קנה; ומנגד, עי' שם סי' קס, ואכמל"י).
50. עי' במאמרו של ש' רוזנברג, "חקר המקרא במחשבה היהודית הדתית החדשה" ("המקרא ואנחנו"), עמ' 86-119 שבאופן לא סיסטמטי מעיר הערות נחוצות בסוגיה זו.
51. אפשרות זו נובעת, בין השאר, מן המוגבלות של השפה המחקרית, שמודעת היום, יותר מתמיד, להיותה רק חלק מן ההתבוננות האפשרית במציאות. תפיסת המדע כיום מודעת למוגבלותיה וחוסר יכולתה להקיף הכול. תודעה פוסט-מודרנית זו, כי המחקר מספר רק סיפור מסוים ביחס למציאות, חייב להיות מן המבואות היותר מובהקים של כל לימוד מחקר, וודאי מתוך זיקה לאמונה ולדרכה. בעניין זה יש להזכיר את ביטויי הקבועים של הרב קוק בהתייחסו לגילוי המדע העומדים לכאורה בסתירה למסורת האמונית. לשונו הקבועה היא: "איך אנו צריכים לקבל השערות כוודאיות" (אגרות ראיה ח"א עמ' קו), "אף שאין כל אמת מוכרחת בכל אותן החדשות" (שם עמ' קסג), "השערותיה הפורחות באוויר" (אדר היקר עמ' מב) ועוד. הערות אלו, אף שהינן רק נספחות לטיעון המרכזי ואף שנאמרות מפי אישיות, שעיקר עיסוקה לא היתה במחקר הדת, ראוי שיהיה להן משקל בעל משמעות, בעיצוב השקפת העולם של איש התורה החוקר.
52. ועי' גם במאמרו של י' אליצור, "השכלה גבוהה בעלת צביון דתי כיצד?"; ("חינוך האדם ויעודו", עמ' סט). דוגמא להפרדת רשויות מעין זו ניתן למצוא אצל מ' כהן, "האידיאה בדבר קדושת הנוסח" ("המקרא ואנחנו") עמ' 69-67. לענ"ד הן מבחינה חינוכית והן מבחינה אמונית הצעתו הנ"ל גרועה. אולם עצם מחשבת הפרדת הרשויות בין השפה המחקרית לשפה הדתית (עם שינוי המיקום של קווי הגבול) היא אפשרית. החיסרון בדרך הנ"ל הוא שהיא עלולה להתדרדר להפרדה בין בקשת האמת (במדע) לבין שמירת מסורת (בדת). כאמור, העתקת אבני הגבול למקום אחר תוליד הפרדה המאפשרת חיים גם לשפה הדתית ויש להאריך.

ד. סוף דבר**1. מעין סיכום**

ביקורת המקרא ומדעי היהדות, כמו הפילוסופיה הישנה והחדשה, כמו תנועת ההשכלה בשעתה וכמו הלאומיות הישראלית בהתעוררותה, אינם אלא אתגר מפרה לדרך הקודש. בכל התופעות יש איום על המסורת הנאמנה, בכל אחת מהן יש ניסיון אנושי להבנת המציאות שבתוכה האדם ותרבותו. כל אחת מהן זכתה בזמנה לטיפולם של חכמי ישראל הנאמנים - היו שקירבו והיו שריחקו. כולם פעלו בסופו של דבר לסנן את התופעות, לעקר מהם את יסודות הכפירה ולאפשר את השימוש בהן להרחבת הרוממות של אמונת ישראל ותרבותו.

ר' משה זיידל, תלמידו הנאמן של הרב קוק וחוקר מקרא הנאמן למסורת ישראל, במחקריו, אינו נמנע מלעמוד על תוכן של מילים ומשמעותם דרך ההשוואה לאוגריתית (או אכדית - חקרי מקרא עמ' יא הערה 10), ומוצא התאמה בין מחקריו שלו למחקריהם של נוכרים (שם עמ' קכג), ואינו בוש מלהעמיד פרשנות לכתובים הלוחה מחז"ל ורש"י יחד עם נוסח הוולגטא ומבקר המקרא (עמ' קלב-קלג).

דומה שדוגמאות אלו (ויש עוד רבות אצל זיידל ואצל חוקרים יראי שמים אחרים) הן עדות לכך כי אכן יכול יהודי ירא שמים, החפץ בה' ובתורתו, לחקור את התורה בדרכים מגוונות, בלא שיפגום הדבר במאומה ביראת השמים שלו ובנאמנותו לא-להיו. נאמנות זו שרירה וקיימת גם כאשר רוחב חקירתו פולש לדרכי מחקר ומקורות זרים לרוח היהדות הנאמנה והוא שט ודולה מהם פנינים על מנת לייפות את ההבנה של דברי התורה!

מהיכן יצמחו תלמידי חכמים כמו ר' משה זיידל! האם מן הנועלים את הדלת בפני דרכי החקירה? האם מן האקדמיה, שכוחות רוחניים אין לה ועתה ננעלת בפניה הדלת לזיקה וקשר עם עולם התורה? דומני, שחוקרים יראי שמים, כמו הרב משה ד"ר זיידל, מצפים מגדולי תלמידי החכמים שלא יבזו את פועלם, אלא אדרבה, יחזקו אותם במחקריהם וגילוייהם, יגלו התעניינות בדרכי מחקריהם. מבקשים הם כי ישתמשו גדולי תלמידי החכמים בתגליות המדעיות שלהם ביחס לכתבי הקדש, כדי לצעוד בדרכים הגדולות ולהעמיד מסילות עמוקות יותר ורעננות יותר בדרך ידיעת הא-להים ועבודתו. חוקרים בני תורה אלו היו רוצים להיות קשורים וחבוקים בגדולי התורה, לינוק ממשנתם הרוממה, מדרכי חשיבתם ומקרבם אל ה'. משתוקקים הם לזיקה אל גדולי האמונה אליהם יוכלו לפנות בשעת מצוקה וקושי, כדי שיסקלו בפניהם את מוקשי המוות המונחים בדרכם, כדי שיעודדו אותם בשעת לחצם ויתפארו בהם בשעת הצלחתם.

53. יתכן, שזה בכלל האתגר שהעמיד הרב קוק בחובת הרצף שבין הפשט לפנימיות ע"י אורות הקדש ח"א עמ' סה, וע"י גם שמונה קבצים א, תקנט: "ההשכלה הפשטית המבארת באורח הפשט את התורה והאמונה, על יסוד הדמיון האנושי, שכלו ומוסריותו, אע"פ שהביאור הוא בדרך של קטנות, מכל מקום הוא ענין נכבד מאד [וצריך] לחבר עמו את ההסתכלות היותר חודרת ופנימית". וע"י שם קובץ ד, סעי' א, ג.

54. ע"י אורות עמ' סה, פח; אורות האמונה עמ' 66.

2. מסקנות

סופו של הברור נעוץ בראשיתו. מובן הדבר ששורש הכול ותכלית הכול - יראת שמים. אם היא כאן הכול כאן. יראת שמים, כשם שאין לה להיות ביישנית אין לה להיות פחדנית. ואמונה גדולה מרבה את הופעות האורה בתוך כל סגנוני החיים וגלויי הרוח, וחפץ הסבלנות היסודי שלה הוא לתן מקום לכל נטייה של אור, של חיים ושל הופעה רוחנית (אורות עמ' קל).

מובן שבשאלת הקירוב והריחוק יש לבחון את ההשלכות החינוכיות והמציאותיות. יש מקום למחשבה שהרתיעה מן החבירה בין קודש לחול יש לה ערך של שלב ביניים בהעמקה של יראת שמים⁵⁵ או ערך משמר בעל חשיבות לרבים מן הלומדים⁵⁶. ולא לו שאינם נרתעים יש להעמיד את האתגר לקיים את השיח האמוני לא רק בניגוד לשיח התרבותי, אלא כמאוחה איתו, כמתעשר על ידו וכמתעלה מעליו. כל מי שדבר ה' נוגע בלבבו, עליו לתת יד למאמץ הזה, של הרחבת הופעתה של תורה על ידי מגעה עם התפיסות התרבותיות העכשוויות:

הבו אור!⁵⁷ הרבו בהופעות חדשות! הביאו רעננות ובריאות לחיים! חדשו נשמות!⁵⁸ בססו את התשתית לקומות העליונות של הקודש! אל תוותרו על הלימוד המסודר ועל ההשכלה הטבעית!⁵⁹ עשו שלום!⁶⁰ בין מקצועותיה השונים של התורה ובין גודדי תלמידי החכמים, ומתוכם יישפך שלום עלינו ועל כל ישראל!⁶¹

דרשוני וחיו - בכל התורה כולה!

55. ע"י שמונה קבצים ד, קכט.
 56. על משקל דברי הרב קוק באגרות ראייה ח"ב עמ' קפז. וע"י אורות הקדש ח"ג עמ' שכ.
 57. אגרות ראייה ח"ב עמ' קכד.
 58. אורות הקודש ח"א עמ' סג.
 59. אורות הקודש ח"א עמ' סד.
 60. אורות הקודש ח"א עמ' סה.
 61. עולת ראייה ח"א עמ' של; אורות הראייה עמ' טז; מאמרי ראייה עמ' 286.